

ПАВЛЕ БОТИЋ

ФИГУРАТИВНОСТ ТВРДИЧЛУКА У АНДРИЋЕВОМ РОМАНУ *ГОСПОЏИЦА*

САЖЕТАК: Правац истраживања овога рада иде ка дешифровању и именовану фигуративног потенцијала тврдичлука као основне рецепцијске јединице Андрићевог романа *Госпођица*. Назначен је алегоријски оквир тврдичлука *Госпођице* у чијој функцији се налазе металепса, хијазам и просопопеја. Фигуративна читљивост и романескна писљивост тврдичлука у роману *Госпођица* представљају алегорију саме књижевности.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: тврдичлук, фигуративност, дефигурација, деперсонализација, Андрић, алегорија, књижевност, металепса, хијазам, читање

„Никад бољих времена, ни подеснијег тла
за обману и самообману.”

*Иво Андрић*¹

Насупрот статусу конститутивности који тропи и фигуре уживају у књижевности, насупрот делотворности, епистемолошком учинку и увидима књижевне реторике (тропологије) од Русоа до Пола де Мана, српска универзитетска интерпретативна продукција углавном остаје равнодушна према епистемолошким могућностима трополошке проблематизације канонских дела српске књижевности. И на примеру рецепције Андрићевог романа *Госпођица* видимо да критичка литература нема амбиције да иде даље од интерпретацијског књиговодства и психоаналитичких уопштавања².

¹ Иво Андрић: *Госпођица*, Младост, Загреб, Просвета, Београд, Свјетлост, Сарајево, ДЗС Словеније, Љубљана, 1965, стр. 168.

² Примера ради, видети међународни зборник радова *Андрићева Госпођица* (Institut für Slavistic der Karl-Franzens-Universität Graz, Народна и Универзитетска библиотека Републике српске, Свет књиге, НМЛибрис, Бања Лука, 2017).

Ниједна интерпретативна анализа не може нам помоћи да читамо фигуративна значења књижевности. Рационализам интерпретације покрива граматичку, логичку, пара-фигуралну функцију језика књижевности, и није у стању да именује и објасни литерарност тропа и фигура. Изван етичког конформизма и епистемолошког бирократизма књижевне интерпретације³ и у случају Андрићеве *Госпођице*, сам језик отвара нам могућности да роман дешифрујемо фигурално.

Да бисмо уопште регистровали и именовали значењска кретања инхерентна роману *Госпођица*, неопходно је да интерпретацијску херменеутику субјекта заменимо реторичким моделом фигуративног читања⁴.

Андрићева *Госпођица* дели романескне јунаке на оне који болесно штеде и на оне који болесно расипају. Традиција тврдичлука (шкртости, цицијаштва) својствена светској књижевности од Менандра и Плаута, до Балзакa и Достојевског, и у роману *Госпођица* основна је референцијална јединица читања. Фигуративност језика *Госпођице*, међутим, успева да у други рецепцијски план потисне утицај аутора и наратора. За разлику од аутора и наратора који остају миметичке референце *Госпођице*, тврдичлук се у роману првенствено односи на језик. Дешифрован у *Госпођици* као унутарјезичка фигура, тврдичлук може радикално преусмерити наративне токове романа, будући да индиректни говор тврдичлука делује на главну јунакињу, Рајку Радаковић, деперсонализујуће. Примарна реторичка функција тврдичлука у роману *Госпођица* јесте дефигурација Рајке Радаковић. Однос између тврдичлука као хибридног означитеља и његовог имплицитног означеног у роману *Госпођица* мотивисан је и реверзибилан до те мере да тврдичлук може функционисати и аутономно, без референцијалног апострофирања Рајке Радаковић. Другим речима, *Андрићева Госпођица јесте референцијално означено тврдичлука, али није његово реторичко означено*. Када у чиновима сопствене патолошке штедње

³ Амерички компаратиста Џонатан Калер упозорава: „Ако је интерпретација увек и нужно погрешка, тада ћемо се морати позабавити питањем зашто је то тако; а када проучавамо услове интерпретативне грешке ми се укључујемо у историјски и теоријски подухват који окушава на шира и занимљивија питања о путевима књижевности и читања која су била потиснута или смењена другим питањима током владавине интерпретације.” (Џонатан Калер: „Изван интерпретације: изгледи савремене критике”, прев. Милица Минт, *Дело*, Београд, год. XXIV, број 3, 1978, стр. 14).

⁴ „Замена херменеутичког семиотичким моделом, интерпретације-дешифровањем, требало би да, у перспективи збуњујуће нестабилности значења текста током историје (укључујући, наравно, и значење канонских текстова) представља приличан напредак.” (Пол де Ман: „Опирање теорији”, прев. Адријана Марчетић, *Лешојис Мајшице српске*, год. 161, књ. 435, св. 5, 1985, стр. 766).

или зеленаштва Рајка Радаковић, види „мир у ком нити се жени, ни удаје, ни болује ни умире”⁵, јасно је да су обележја њене самообманутости иманентно литерарна, и да интертекстуално не заостају за самообманама Еме Бовари, Акакија Акакијевича, Аљоне Ивановне или Мерсоа. Упорно стваралаштво тврдичлука, штедње, зеленаштва и крпежи толико притиска, деформише и дефигурише Рајку Радаковић, да ће она у вербалном процесу перлокуције бити белетризована:

„Крпеж!” То је сласт. То је, истина, вечита борба и заморно надмудривање са моћним, невидљивим непријатељем. У тој борби има сувопарних, тешких, привидно безизлазних тренутака, има и пораза и клонућа, али има, и много више, светлих тренутака преданог светачког служења и победничког заноса... Али ту, где друге жене попуштају и предају се тој свемоћној сили која све троши и тањи на вама и која прати сваки људски живот и сваки покрет, као проклетство које је са грехом првог човека пало на људско постојање, ту за Госпођицу тек почиње права борба и тек се отварају мучни и далеки, али сјајни изгледи великих победа. Свим својим тихим и невидљивим, али великим и упорним девичанским снагама она се баца на тај предмет и не пушта га из руку ни испред очију док не буде изушиван и искрпљен за нову дугу употребу... Време мучи и замара само оне који живе заузети једино ништавним бригама о својој личности и својим уживањима, али оно је кратко и неосетно онима који, заборављајући себе, раде на ма каквом послу који их превазилази.⁶

Андрићева Госпођица у великом ходу темпоралности романа проналази могућност да поверује фикционалном самопревазилажењу. Госпођица верује у (њој непознат) фаустовски домострој самоспасења од смрти делима људским створеним у времену⁷! И преласићено планира да *својим рагом освети и њокаје оца*⁸!

Унутрашња веза између тврдичлука и књижевности у роману *Госпођица* појачана је употребом хијазма: оно што је од неви-

⁵ Иво Андрић 1965, стр. 247.

⁶ Нав. дело, 17–77.

⁷ Ослањајући се на Вагнерово демонско стварање кристалног човечуљка, Хомункула, Мефисто у *Друћом делу Фаустиа* проповеда свим људима магију бесмртности у форми пропадљивости дела људских руку:

„На крају зависимо сви,
од бића које створили смо сами!”

(Јохан Волфганг Гете: *Фауст* (*Дрући гео*), прев. Бранимир Живојиновић, СКЗ, Београд, 1985, стр. 102).

⁸ Иво Андрић 1965, стр. 77.

дљивих злих сила нападано, оно што ход и дејство времена разграђују, одбраниће фанатизам људског рада, а методологија шкртости и штедљивости ће сачувати. У функцији преноса тврдичлука са миметичког нивоа, на ниво алегорије, хијазам ће прецизно артикулисати метафизички елитизам Андрићеве Госпођице, која у свету расипништва и отимача припада *ојромној мањини* поклоника религије цицијаштва и штедње, као у примеру: „Слаб и немоћан изгледа сваки напор да се чува и штеди, кад у исто време толики други нештедимице расипају, закидају и отимају”⁹. Алегореза тврдичлука у *Госпођици* опире се процесима граматизације тврдичлука, пошто артикулише значења која сједињују страст среброљубља са страстима књижевног читања и писања¹⁰:

Крај и бокове једне и друге поворке златника прати стотињак наполеона, ситних, жустрих, француских петлића светлог и јасног одређеног лика. Они су као нека коњица чаркашких одреда и заштитница. Они имају лепо име и добар звук кога ухо не може сито да се наслуша. То је необичан изглед у ком Госпођица ужива сваког дана, њен *ћрозор у свей*, њено друштво и лектира, њена вера и породица, њена храна и разонода. После сваког прегледа и пребројавања тај предео је друкчији, и само не зна да ли је веће, лепше и моћније оно што он даје или оно што обећава. Ту је основ, смисао и циљ живота.¹¹

Да би у роману профункционисао вербално, тврдичлук мора постати преносљив у низове алегоријске сукцесије. Последњи цитирани одломак романа *Госпођица* показује нам да обредно-језички чинови пребројавања златника и новца који обухватају храну и породицу, лектиру и веру, смисао и циљ постојања Рајке Радаковић, заправо конституишу алегоријску текстуалност. Јер алегоријски склоп ентитета стицања, штедње и шкртости у роману *Госпођица*, умногоме одговара алегоријском стању модерне књижевности, и упућује на алегоријски статус књижевности у Андрићевом делу. Ту је књижевност као систем читања и писања ентелехијски принцип који апсорбује породицу и храну, самоодрицателни рад и веру, тропе и фигуре, смисао и циљ човековог постојања. А „подвиг” тврдичлука који изискује *најоре, одрицања* и

⁹ Нав. дело, 35.

¹⁰ Неуротични страхови Госпођице од нестанка новца са лица овога света, означавају металепсу Андрићевих стваралачких стрепњи од краја и смрти књижевности: „Да, новац је напустио свет, као ствар излишна и без вредности. Цела земља нема једне једине крајцаре... Да, нестало је новца са лица земље. Покрали су земљу. Не нису је покрали. Десило се нешто чудовишније и горе: нестало је појма о новцу. Та реч изгубила је свој смисао.” (Исто, 142–143).

¹¹ Исто, 252.

*жртве*¹², могао би бити само још једна металепа „подвига“ читања/писања књижевности који, такође, изискује *најоре, одрицања и жртве!* Све у свему, алегоријско означено тврдичлука (као означитеља) у роману *Госпођица* јесте сама *форма књижевности*. То, свакако, не значи да свеколика књижевност има менталитет шкртости и штедње, већ да је тврдичлук фигуративно *чишљив* и романескно *йисљив*.

С друге стране, Андрићева деперсонализована Госпођица најрадије се наслађује, теши и самозаварава солиписизмом тврдичлука¹³. На тај начин индиректни говор тврдичлука постаје елемент „аутобиографског“ дискурса унутар романа *Госпођица*: ако је просопојеја троп аутобиографског приповедања¹⁴, онда нас не изненађује што новчанице у роману *Госпођица* на наше очи *дишу* и *расићу*!¹⁵ Топологија тврдичлука у *Госпођици*, надаље, функционише као састојак „аутобиографског“ дискурса овога романа, и због тога што емитује сигнале литерарности модернитета: боваризам лектире¹⁶;

¹² „Али пре него што упали светлост (Госпођица, прим. П. Б.), остане тако за неколико тренутака, са рукама скрштеним над послом, са болним али узвишеним осећањем да су грање границе штедње ипак недостижне. То је само растужи, али не обесхрабри. Ма како да су далеке, ма и недостижне биле, ипак су оне достојније напора, одрицања и жртава, него ма који циљ који може себи да постави.“ (Исто, 35–36).

¹³ Андрићева Госпођица није односна ни Исусу Христу, Богу Цркве, ни српској националној заједници којој родословом формално припада: „Неподношљива јој је мисао да њен посао и њен интерес могу да буду везани [...] и условљени нечим што је потпуно изван њене власти, да и она мора да дели злу судбину неке заједнице. Шта ја имам са Србима студентима? Питала је љутито ту бледу таму која се испречила над њом. У њој се дизала бесна воља да се ослободи потуни и заувек свих веза и обзира, тако да нико нема права да ма шта тражи од ње, као што се она никад није осећала везаном за кога, нити је икад ишта тражила у име тих веза.“ (Исто, 98).

¹⁴ Видети Пол де Ман: „Аутобиографија као раз-обличење“, прев. Новица Милић, *Књижевна кришка*, год. XIX, март–април, 1988, стр. 124.

¹⁵ Иво Андрић 1965, стр. 250.

¹⁶ Андрићева подвижница шкртости и штедње, Рајка Радаковић, чита дневну периодику („Јер она [Рајка Радаковић, прим. П. Б.] обрнуто од већине света, само површно пређе погледом прве странице новина, а пажљиво чита једино последњу, на којој се налазе вести о лицитацијама, распродајама и зајмовима, о кретању вредности у привреди и на новчаном тржишту.“; Исто, 91), чита немачке путописе („Путописи су једине књиге које она купује и редовно чита и у којима тражи и налази нешто што је у неодређеној, али јакој вези са њеним животом, нарочито ако су ти путописи о непознатим континентима и открићима скривених блага и нових тржишта.“; Исто, 96), занесено чита текст на новчаницама („Само оштри рељеф писама и ликова на њима показује да је то новац и мртви метал. На једној страни крупна богиња Слободе, на почелици јој пише *Liberta*, а на другој американски грб, са ситним, али јасним натписом *Ex pluribus unum*. Све је то увек исто, али може да се чита сатима, данима, годинама, као чудесна књига која се сама продужује и обнавља.“; Исто, 251), на гробљу у сузама чита натпис са мраморне надгробне плоче под којом почива њен родитељ, Обрен Радаковић: „Тај гроб је побусан и откопан, оперважен белим каменом; у зачељу ниска мраморна плоча са крстом, поред ње расте ружа месечарка, усађена заједно са саксијом у земљу. Кроз њено зелено лишће назиру се златна слова на плочи: *Овде почива Обрен Ра-*

писљивост уобразиља и успомена¹⁷; време, тумачење и тропе¹⁸; фикцијску слободу¹⁹; философски солипсизам²⁰; монетарну теологију²¹.

II

Мимо књиговодствених интерпретација Андрићеве књижевности постоји и једно скрајнуто, *библијско чиињање* Андрића. Ово *чиињање* није плод са универзитетског дрвета познања већ лоза логосности са јеванђелског чокота, која разликује духове:

Нису чиста посла с Андрићем, то желим рећи, јер савршенства сличне природе нужно произилазе или из божанске надахнутости

даковић, тировац, преминуо у 45-ој години живота. Оштро, дуго и нетремице гледа Госпођица у тај натпис, све док јој не заблеште очи и сва се слова испретурају и претворе у златне искре, помешане са сузама.” (Исто, 86).

¹⁷ „У ствари, док хвата и испушта жице, провлачећи конач, Госпођица пушта мах и својој уобразиљи и својим успоменама, и мисли и машта на свој начин и сећа се, упоредо или наизменце. Све тако од жице до жице, и вечерас пролази пред њом цео њен живот...” (Исто, 21).

¹⁸ „Крпити значи борити се против нападања, значи помагати вечности у њеном трајању. Зато је тај неугледни и ситни посао тако велик и свет и испуњава целу душу миром и задовољством. Због тога вреди и помучити се, и штошта поднети и отрпети... Јер шта су ситне муке и одрицања која подносимо у служби штедње, према ономе што нам она даје и од чега нас спасава... Са фанатичном храброшћу мученика треба подносити све у тој борби...” (Исто, 19).

¹⁹ „У целој кући није било више ниједне од оних излишних маленкости, које одвраћају и троше нашу пажњу, и без којих већина људи живот и не сматра животом. Ни боје, ни звука, ни трага од штетне осећајности и скупе разоноде. Тако је најзад, после толико година систних попуштања и уступака, Госпођица била стварно слободна, у кући која најбоље одговара њеним најдубљим жељама и потребама. Слободна и сама.” (Исто, 244).

²⁰ „Свака истинска, велика страст тражи самоћу и безименост. Човек који служи својој страсти жели да остане невиђен и незнан, насамо са предметом своје страсти, и о свему другом воли и уме више и боље да говори него о томе што је главни предмет његових мисли и жеља.” (Исто, 244–245).

²¹ „За њу већ одавно постоје два света, потпуно различна иако не потпуно одвојена. Једно је овај наш свет, оно што цео свет зове светом, целокупна шумна и непрегледна ова земља са људима и њиховим животом, њиховим нагонима, тежњама, мислима и веровањима, са њиховом вечитом потребом грађења и разарања, са неразумљивом игром међусобног привлачења и одбијања. А друго, друго је свет новца, царство стицања и штедње, скровити и тихи, само мањини познати, али бескрајни предео безгласне борбе и сталног сновања у коме владају рачун и мера као два нема божанства. Нечујан и невидљив, овај други свет није ништа мањи ни мање разноврстан ни мање богат од оног првог. И он има своја сунца и своја сазвежђа, своја свитања и помрачења, своје успоне и падове, своје благослове и неродице; и он има велику, нејасну снагу свога унутарњег смисла, животног начела на коме све почива и око кога се све креће, а који слаб и смртан човек може само да наслути и назре. Тај тамни и наопаки свет она је сматрала лицем, а онај први наличјем. То је свет коме целим својим бићем припада Госпођица и у коме она стварно живи. А њен живот у овом нашем свету личи у многе на живот аскета који је одавно и потпуно нашао мистичну везу са божанством и у њ пренео тежиште свога живота, па сада се још само привремено и пролазно, јер мора, креће овде међу нама...” (Исто, 78–79).

или исходе с друге оне стране... И, заиста, дјела Андрићева, прије свега она написана током рата у Београду, *На Дрини Туџирија*, *Травничка хроника* и *Госпођица*, не пишу се за рата. Не пишу се за четири године. Него се таква савршенства, под благословеним условима, пишу цијелог живота.²²

Никола Маловић исповеда оно што поетике и херменеутике, позитивизми и психоанализе, критике и теорије, факултети и институти упорно прећуткују: извор српске и светске књижевности је или Биће Божије, или отац лажи. И сва давања људима су или Божја или ђавоља. У пребрзо написаној, а језички савршеној и граматички безгрешној синтакси Андрићевих романа *Травничка хроника*, *На Дрини Туџирија* и *Госпођица*, Никола Маловић препознаје менторски рад Нечастивог.

У роману *Госпођица* менторство Нечастивог препознајемо у пренесеним значењима тврдичлука. Примера ради, експресивни „манифест” материјализма који Обрен Радаковић, родитељ главне јунакиње романа, Рајке Радаковић, усмено завештава својој петнаестогодишњој ћерки, у своме језгру скрива модалитете алегоричке употребе језика. Србин Крајишник, Обрен Радаковић, не благосиља своју кћер апостолском вером у Христа и Царство Небеско већ је заветује идолопоклонством стицања, шкртости и штедње:

Треба да знаш, једном заувјек, и да никад не заборавиш да је сваки човјек који не умије да уреди однос између својих прихода и расхода онако како то живот од њега тражи, унапријед осуђен на пропаст. Не вриједи ти ни наслиједити ни стећи ни имати, ако то не умијеш. Твоји приходи не зависе само од тебе, него од разних других људи и околности, али твоја штедња, зависи једино од тебе. На њу треба да иде сва твоја пажња и сва твоја снага. Ту мораш бити немилосрдна према себи и према другима. Јер није довољно откидати од својих жеља и потреба; то је мањи дио штедње; него треба прије свега заувјек убити у себи све оне такозване више обзире, господске навике унутарње отмености, великодушности и болећивости. На те наше слабости које људи, да би нас заварали, називају најљепшим именима, свак рачуна кад нам прилази; оне гутају све плодове наших способности и напора, оне су понајчешће узрок нашег доживотног робовања сиромаштву или чак наше потпуне пропасти. Све то ваља безобзирно из душе ишчупати, јер штедња треба да је немилосрдна као и живот сам... Ради колико можеш и како хоћеш, али штеди, штеди увијек, свуда, на свему, не базирујући се ни на што и ни на кога. Јер наш је овдашњи живот такав да се

²² Никола Маловић: „Андрић и ђаво”, *Дјело Ива Андрића у новом миленијуму*, Зборник радова, Херцег Нови – Нови Сад, 2006, стр. 155.

људи не држе и не подижу радом него штедњом. И јер треба да знаш да су људи и добри и савјесни према онима који од њих не зависе и ништа не траће, али чим се вежеш и дођеш у зависан положај, све престаје, бог и душа, род и пријатељство, образ и обзир. И заустављају се само пред оним што чврсто држиш у својим рукама, и то само у оној мјери и за онолико колико износи оно што имаш и са колико га вјештине и снаге умијеш да чуваш и браниш. Памти добро: сви су наши осјећаји и обзир само наше слабости и њих вреба и на њих циља све око нас. Од малена се навикни да ти нимало не ласка кад те хвале и да ти најмање не смета кад те називају тврдицом, бездушним и саможивим створењем. Прво је знак да треба бити на опрезу, а друго да си на правом путу. Не успијева код људи онај ко је добар и издашан, него онај ко је способан да не буде ни једно ни друго, а да му људи не могу ништа. А што свијет хвали добре и издашне људе, то је зато што од њих и њихове пропасти живи. Али ти зарана научи да се никад не даш збунити, ни завести ријечима...²³

Тврдичлук романеских јунака *Госпођице* превасходно производи ефекте алегоријског значења у процесима њиховог мистичног одрицања од Тројичног Бога, од ближњих, од бесмртне људске душе, од Цркве Христове. Педагогика Обрена Радаковића почива на романсираном брисању Бога из детињег живота, и као таква саобразна је духу европских хуманистичких, рационалистичких, модернистичких, постмодернистичких и др. књижевних формација. Све злодуховне тврдње Обрена Радаковића о Богу и души, о образу и обзирима, о роду и пријатељству романескно су продуктивне, пошто проповедају теологију смрти Бога и хуманизам смрти човека. Уколико пратимо пренесена значења тврдичлука, морамо констатовати да тврдичлук унутар романа *Госпођица* репрезентује фарисејску етику и магијску свест књижевности: алегоријским радом језика тврдичлук не фигурише само литерарност новчаница, него и безбрачност, бездетност, фикционалну слободу, лектуру, гордост, солиписизам и сл. као аутобиографску стварност књижевности. Тако фигуративни говор тврдичлука у роману *Госпођица* успешно кријумчари метафизику аријанизма, која разоваплоћује Богочовека и деперсонализује човека!

Следујући родитељском и демонском завету среброљубља, Рајка Радаковић под притиском дефигурацијског дејства просопопеје задобија обличја *пољској чифуџина*²⁴, *модерне вештице*²⁵, *крџице*²⁶. Земљи привезана узама грамзивости Андрићева разобличена Госпођица није могла одвојити своје биће од свога душе-

²³ Иво Андрић 1965, стр. 27–28.

²⁴ Исто, 82.

²⁵ Исто.

²⁶ Исто, 123.

губног имања. Као и свим другим богопобуњеним сведоцима књижевности, и Рајки Радаковић је *сјео ђаво на душу*²⁷! Ослепљена својом земаљском имовином *ма колико да се њруди и размишља, не може да види сојсџвени ѓрех*²⁸!

Све своје апсурдно благо Андрићева Госпођица плаћа повлашћеном провизијом литературног лицемерја: браком, породом, образом, вером, душом, спасењем... И зато њен леш стоји на почетку и на крају романа као фактура сваке неизлечене страсти и као фактографија вечне смрти. Новчанице и дукати Рајке Радаковић постали су литература, јер су банкротирали и капитулирали пред тајном смрти.

Непомјаник се најслађе смеје кад учене главе с професорским наочарима одричу његово постојање²⁹! Квасцем своје амбивалентне фигуративности роман *Госпођица* заквасио је и самог писца романа³⁰. Ни Иво Андрић није опитом посведочио оно што је романом о Госпођици приповедао: да се треба чувати заводљивости и обмањивачке моћи језика. А без Крста Христовог нико се није одбранио од култа сабирања књижевног блага земаљског³¹. Верујући стваралаштву *лажљиве ѓисаљке књижевничке* (*Јер. 8, 8*), Андрић је остао неутешен, обманут и саблажњен о Духовдану мудрост, којој су сребро, злато, и дела људских руку једнако идолопоклонство³². А писање кад обузме [...] може бити смртоносно, јер је умјетност у висини слатко и опојно вође, да се човјек више нема кад покајати...³³

Проф. др Павле Ботић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за компаративну књижевност

²⁷ Исто, 117.

²⁸ Исто, 150.

²⁹ Видети Свети Николај Охридски и Жички: *Теодул*, Манастир Успења Пресвете Богородице, Подмаине, Будва, 2017, стр. 131.

³⁰ „Али када нас литература заводи слободом својих фигуралних комбинација, много лакших и светлијих од гломазних конструкција концепата, она није мање варљива због тога што потврђује своја сопствена обмањивачка својства.” (Пол де Ман: „Ничеова теорија реторике”, прев. Момчило Ђорговић, *Поља*, Нови Сад, год. XXIV, бр. 231, 1987, стр. 12).

³¹ „Не сабирајте себи блага на земљи, гдје мољак и рђа квари, и гдје лопови поткопавају и краду...”
(*Свејо Писмо, Нови Завјей Госјода нашеј Исуса Христја*, превод Комисије архијерејског Синода СПЦ, Београд, 1998, *Млј.* 6, 19).

³² „Идоли незнабожаца сребро су и злато, дела руку човечјих...”
(*Свејо Писмо, Сјари Завјей Госјода нашеј Исуса Христја*, прев. Ђуро Даничић, Библијско друштво, Београд, 1998, *Пс.* 135, 15).

³³ Никола Маловић 2006, стр. 153.